

Dévai EMKE-füzetek 10.

Schreiber István

A Nopcsa bárók nyomában

László Gergely színes fényképfelvételeivel



Felsőszilvási
báró Nopcsa László



Felsőszilvási
báró Nopcsa Elek

Dévai EMKE-füzetek 10.

Schreiber István

A Nopcsa bárók nyomában

Színes fényképfelvételek: László Gergely



Kiadja a Corvin Kiadó Kft., Déva

Igazgató:
Varga Károly

Írta: Schreiber István
A borítón:
Két Nopcsa báró.
A maguk idejében, Hunyad vármegye főispánjai

Műszaki szerkesztők:
Dani Ágnes, Lang Erika Ildikó

Korrektúra:
Sebestyén Rozália

A szerkesztőség címe:
330065 Deva, str. Gh. Barițiu nr. 9.
Levélcím: 330190 Deva, o.p. 1., c.p. 138.
Telefon: 0254-234500
Fax: 0254-234588
E-mail: office@corvinkiado.ro
www.corvinkiado.ro



Megjelenését támogatta
a Communitas Alapítvány.

A nyomdai munkálatokat a dévai
GRAPHO TIPEX Kft. végezte
Igazgató: Farkas László

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
SCHREIBER ISTVÁN
A Nopcsa bárók nyomában /
Schreiber István. – Deva: Editura Corvin, 2011
32 p., 21 cm
ISBN 978-973-622-699-1



A báró Nopcsa-család címere

A két részre osztott ezüstszínű pajzs bal oldalán, a hármas halmon, egy török fejbe szúrt kardot tartó kar fölött, csőrében gyűrűt tartó holló; a pajzs jobb oldalán, kék alapon, a hármas halmon, egy jobbra fordult griffmadár látható. A pajzsot két oldalról egy-egy griffmadár őrzi. A pajzs fölött, a hétágú bárói koronán a nemesi családot jelző, török fejbe szúrt kardot tartó karon a csőrében gyűrűt tartó holló van.

A Nopcsa bárók nyomában

Az 1990-es évek elején, amikor a szabad kutatások előtt is megnyílt az út, Dr. Kubassek Jánossal, a Magyar Földrajzi Múzeum igazgatójával, Hunyad megyei látogatása során, elindultunk a híres Nopcsa bárók még fellelhető nyomait megkeresni.

Déván, a Magna Curiának nevezett Bethlen-kastélyban működő megyei múzeum képtárában ráakadtunk arra a három különleges festményre, melyek gyermekkoromban még ott függetek az emeletre vezető díszlépcső feletti falon. E három irdatlan nagy kép három Nopcsa bárót, a maguk idejében, Hunyad vármegye három főispánját örökkíti.

Nopcsa Elek, az első Nopcsa, aki báróságot kapott, 1816-ban Hunyad vármegye főispánja volt, de 1835-ben már az Erdélyi Nagyfejedelemseg főkancellárjaként említették; 1855-ben kapta meg az egész Nopcsa-család életét jótékonyan befolyásoló ausztriai bárói címet. A képen derűs, kiegyensúlyozott arcú, őszes pofaszakállú öregúr látható. Jobb kezében összefogott papírlapok, bal keze a szék karfáján nyugszik. Mellén kitüntetések: fél évszázados közigazgatási és politikai hűségének legelőkvenesebb jelei.

Nopcsa László, Nopcsa Elek öccse 1833-1848 között ugyancsak Hunyad vármegye főispánjaként tett hírnévre szert. De a XIX. században annyi legendás történetnek volt főszereplője, hogy az még Jókai érdeklődését is felkeltette. A Hunyad megyei olvasók nem ok nélkül kapták fel fejüket, amikor a *Szegény gazdagok* Hátszegi Lénárd Fatia Negrájában egykor főispánjukra, Nopcsa Lászlóra ismertek. A képen gőgös, magabiztos arccal jelenik meg, amint apró szemeiben csillog a ravalzság. Ez a magas homlokú, kackiás bajszú Nopcsa László volt a mindenki által rettegett Fatia Negra tényleges alakja.

Nopcsa Ferenc, Nopcsa László (Fatia Negra) elsőszülött fiának katonás, nyílt tekintete és arca nem tükrözi apja különös vonásait. Kora hagyományaihoz híven Bécsben tanult, és az osztrák hadseregben főhadnagy, majd kapitányként szolgált. A katonai pályának búcsút intve botanikai tanulmányútra Olaszországba utazott. Az ő nevéhez fűződik a hátszegi római katolikus templom felújítása, ahol három emléktábla is őrökítet. 1861 és 1867 között ő is a megye főispánja volt; 1868 és 1895 között pedig Erzsébet császár- és királyné főudvarmestere.

Hátszegen, belépve a római katolikus templom kapuján, a templom falán,

kívül a bejárat felett, kb. egy 50x80 cm-es méretű vörös márvány emléktábla a Nopcsa-családra hívja fel a figyelmet.

Az emléktábla szövege:

„Ezen templom építetett
Krisztus után 1745 évben
És megújította,
Felsőszilvási báró Nopcsa Ferenc
Őfelsége Erzsébet császárné
és Magyarország királynéjának főudvarmestere
val. bels. titk. tan. stb. úr őnagyméltósága
1893 évben.”

A katolikus templom belsejében, a főoltártól balra kb. 2,5 m magasságban, Nopcsa Ferenc, Nopcsa László elsőszülött fiának a fehér márvány emléktáblája és mellszobra látható.

Az emléktábla szövege:

„*Itt nyugszik Felsőszilvási Báró Nopcsa Ferenc, Őfelsége Erzsébet császárné és királyné 26 éven át volt főudvarmestere 1868-1895, a Lipótrend Nagy Keresztese, valóságos benső titkos tanácsos és kamarás, a főrendiház tagja, született 1815. március hó 14-én Alsófarkadinban, meghalt 1904. június (?) Szacsalon. Béke poraira.*”

A tábla mérete kb. 0,8x1,3 m, rajta a családi címer és Nopcsa Ferenc mellszobra. A szobor alkotójának nevére nincs adat. Nopcsa Ferenc templombeli emléktáblájának külső folytatásaként, a templom falához illesztve, a templomkertben építették fel a Nopcsa bárók családi kriptáját.

A Nopcsa-kriptában csakis a bárói rangra emelt Felsőszilvási Nopcsák és családtagjaik kaptak helyet. Itt nyugszanak: Nopcsa Elek és felesége, született nalánczi Naláczy Borbála és korán elhalt kisfia; Nopcsa László (Elek öccse) és első felesége, kézdiszentléleki Kozma Ágnes, valamint Nopcsa László Ferenc fia (első feleségétől). Nopcsa László Elek fia (második feleségétől) 1920-ban spanyol náthában halt meg, és Dunakeszin temették el. Ez utóbbinak három gyermeke külföldön van eltemetve: Ferenc, a világhírű paleontológus Bécsben, Ilona valahol Olaszországban, Elek pedig Magyarországon.

Felsőszilváson ráakadtunk az 1927-ben született Nopcsa Ferenc Albertre, a család egyik oldalágú leszármazottjára, akinek birtokában volt a tudós Nopcsa Ferenc haláláról szóló értesítő, az 1933-as gyászjelentés eredeti példánya.

Alsófarkadinban a Nopcsa-kastély, a Nopcsa bárók egykori családi fészke

lehangoló látványt nyújtott. Itt működött 1989-ig a helyi mezőgazdasági termelőszövetkezet irodaközpontja. Ez idő tájt az épületeket viszonylag jól karbantartották. A téesz feloszlásával azonban a helybeliek rövid idő alatt széthordtak, amit csak tudtak. Az egyébként imposáns klasszicista kastélyban így hamar az enyészet vert tanyát; az ajtók és ablakok helyén sötét lyukak tátonganak, az épületben süvít a szél, falai között már csak Fatia Negra szelleme érezheti otthon magát.

Szacsalon ugyanaz a rémítő látvány. Egy évtizeddel ezelőtt a kastély még ép épületében szellemi fogyatékos gyermekek számára egy kisegítő iskola működött... Megpróbáltunk úrrá lenni lehangoltságunkon. A romosodó épület előtt állva, egy érzékelhetően erőltetett beszélgetésbe igyekeztük bevonni egymást erről-arról. Megpróbáltunk gyermekesen eljátszadni a gondolattal, hogy talán „ezen vagy azon az ablakon mutathatta meg 1895-ben Nopcsa Ilona az izgatott Ferencnek, hol láta a dinoszauruszcsontokat”; hogy „e kapun indulhattak ki a sárkánycsontokkal megrakott szekerek Bécsbe”; hogy „1920-ban itt állhatott a földjeit elvesztett Nopcsa Ferenc báró – immár Európa leghíresebb óshüllőszakértője –, és itt próbálta elkapni fejét a bosszúra éhes helybeliek husángjai elől...”. Továbbbindultunk. Láttuk, amit látnunk kellett.

Zámon, a valamikori Nopcsa-kastély elmegyógyászati kórház. Ott jártunkkor a beutalt betegek mint egy rémfilmben, az ablakrácson keresztül felénk nyújtva csontvázszerű kezeiket, cigarettáért és pénzáért könyörögtek. Egy bozontos hajú idősebb hölgy segítségért kiáltozott, elrabolt királylánynak vallotta magát. Nopcsa László valamikori fényes kastélya körül kórházzag és savanyú csorba illata terjedt a park évszázados fái között. Kísérteties hangulat lett úrrá rajtunk.

Nem csoda ha ilyen környezetben, a faluban újra szárnyra kapott a hír Nopcsa László kísértetének megjelenésével kapcsolatosan, állítólag minden teliholdas éjszakán.

A Nopcsa-család kastélyait Fatia Negráról szóló mondák, titokzatosság és rejtelmekkel teli szájhagyomány veszi körül még napjainkban is.

A titokzatos Fatia Negra*

Nem hiszem, hogy létezik olyan tősgyökeres Hunyad megyei család, ahol hiányozna a könyvespolcról Jókai *Szegény gazdagok* című regénye, és az idősebbek ne tudnának egyet és mást a megye **egykori hírhedt rablójának, Fatia Negrának, a rabló- és aranycsempészbanda titokzatos fejének, valamikor a vidék közismert arisztokratájának, báró Nopcsa Lászlónak viselt dolgairól.**

A *Szegény gazdagok* talán a legolvasottabb Jókai-regények egyike. Jókai 1860-ban megjelent könyve, a többszöri és gyakori kiadásoknak köszönhetően, nem csak a magyar olvasók soraiban terjedt rohamosan, de a több nyelvre való fordítások következtében világviszonylatban is olvasottá vált.

1933-ban Bukarestben, A. Stoica-Plococeanu fordításában megjelent a Szegény gazdagok első román nyelvű fordítása, a Sărmanii bogați, amit 1937-ben Nagyváradon a második fordítás kiadása követett Ionel Pop-Mineanu fordításában és előszavával. Időközben, 1863-ban megjelent a Szegény gazdagok cseh fordítása, amit 1893-, 1901-, 1923- és 1959-ben újabb kiadások követtek. 1871-ben, Újvidéken megjelent az első szerb nyelvű fordítása (a későbbiek: 1885-, 1956-ban). Az 1872-ben megjelent első német fordítást 1873-, 1876-, 1884-, 1894-ben több kiadás követett. 1873-ban megjelent a könyv holland nyelvű fordítása is; 1874-ben New Yorkban kiadták angol nyelven, amit 1899-ben egy újabb kiadás követett. 1899-ben, 1900-ban és 1917-ben Londonban is kiadták angol nyelven. 1899-ben és 1959-ben pedig megjelent két lengyel nyelvű fordítása is.

A regényt Hevesi Sándor színpadra írta, és 1924. május 28-án a Budai Színkörbe is mutatta. A főszerepeket neves színészek – Rajnai Gábor, Hajnal Márta, Harasztsos Gusztáv és Simonyi Mária – alakították.

A *Szegény gazdagok* Fatia Negrája meghódította a filmvilágot:

1915-ben a berlini Max Cantor filmvállalat és a budapesti Omnia „mozgóképalota” közös vállalkozásban bemutatta a *Szegény gazdagok* első némafilm változatát, Josef Kleinnal és Leopoldine Constantinnal a főszerepekben.

1938-ban Budapesten már hangosfilm készült a *Szegény gazdagokból*. A főszerepeket Uray Tivadar, Szeleczky Zita, Lukács Margit, Szilassy László, Vaszary Piri és Mály Gerő alakították.

* Fața Neagră, Fekete Arc

1959-ben Budapesten, elsőrangú szereposztással, színes szélesvásznú film készült *Szegény gazdagok* címmel, Benkő Gyula, Krencsey Marianne, Láng József, Barra Margit, Egri István, Mádi Szabó Gábor és Hlatki Lászlóval a főszerepekben. A filmet úgy a mozikban, mint a televízióban is többször bemutatták.

Nem csoda, hogy a megyénk és a szomszéd megyék területén, a XIX. század első felében garázdálkodó rejtelyes Fatia Negra, alias báró Nopcsa László viselt dolgaira nem borult a feledés homálya, és hogy a megyénkbe látogató turisták még napjainkban is kíváncsian érdeklődnek minden iránt, ami vele kapcsolatos. Amikor kilencvenéves korában 1884. január 12-én meghalt Déván, egész biztosan nem gondolt arra, hogy majd legendává, a harmadik évezredben is közismert monda-, regény- és filmhőssé válik, még ha negatív értelemben is.

Az irodalomkutatás ugyanis már régóta tisztázta, hogy a *Szegény gazdagok* főhősének, a kettős életű Fatia Negra, alias Hátszegi Lénárd bárónak mintája valóságos, élő személy volt, Hunyad megye egykor főispánja, báró Nopcsa László. Vita Zsigmond *Fatia Negra a regényben és a valóságban* című soraiban, kutatásai alapján meggyőződéssel állítja, hogy „Jókai Nopcsa báróban Hátszeginek, ha nem is egyetlen, de legfőbb mintáját látta.”

Jókai 1853. május 5. és június 2. között először járt Erdélyben, és ekkor hallott először az egykori Hunyad megyei főispán, Nopcsa báró viselt dolgairól. Tervezte, de Hátszeg vidékére nem sikerült eljutnia.

1858 októberében készülő regényéhez, a *Szegény gazdagokhoz* adatokat gyűjtve, utazást tett a Mócvidéken. Utazása során (Dézna, Kőrösbánya, Brád, Abrudbánya, Verespatak, Topánfalva, Vidra), a Fehér-Körös völgyébe érkezve, alkalma adódott személyesen hallani az akkor még élő Fatia Negra történeteket. A suttogva elejtett megjegyzésekben sejteni lehetett, hogy a titokzatos fekete álarcos haramia nem más, mint báró Nopcsa László. Erről a mócvidéki útjáról fennmaradt jegyzetfüzetében talált bejegyzései tanúskodnak: „Nopcsa Makra főbíró”; „Nopcsáné nyakáról bálban leveszik az ezüstláncot”; „Nopcsáné ráismer a rablóban saját férjére”; „Makra Lerchenfelst megtámadja, leszúrják.” Bejegyzései kétséget kizáron tanúsítják, hogy a regénybeli Hátszegi Lénárd báró mintáját Jókai a hallott Fatia Negra mondáakra építette.

Az 1858-as ősz mócvidéki útja során Jókai azonban nem bűnügyi nyomozást folytatott, ő nem báró Nopcsa László, alias Fatia Negra viselt dolgaira akart fényt deríteni. Jókai csupán új regénye témajához akart anyagot gyűjteni.

A korabeli sajtóból, az emlékiratokból és a tovább élő szóbeli hagyományból, Vita Zsigmond kutatómunkájának köszönhetően, sok minden megtudhatunk a mindenki által rettegett Fatia Negra, illetve Nopcsa László felől.

Sokféle hír forgott Nopcsa Lászlóról – még a mi gyermekkorunkban is – olyan, amit talán Jókai is hallhatott annak idején s regénye forrásául felhasznált. Gyermeki fantáziánkat is felcsigázta az a sok vele kapcsolatos történet, ami annak idején izgalomban tartotta Hunyad megyét.

Balogh Imre Hátszeg-vidéki jegyző, a Hazánkban, 1897. április 17-én, a Fatia Negráról szóló soraiban, környékbeli adatközlőkre hivatkozva írja: „Én emlékszem azokra, kik halálra ijedtek és nyavalystörést kaptak, ha meglátták Fatia Negrát.”

Horváth Mihály a *Magyarország függetlensi harcának története 1848 és 1849-ben* című, 1853-ban Genfben kiadott munkájában, a következőket írja Nopcsáról: „Ezen férfiú a külső míveltség, kitűnő tulajdonok és a legaljasabb, sőt iszonyú titkos bűnök gyanújával terhelt jellem legkülönbözőbb vegyítékét egyesítette magában”; „A legelvetemültebb gonoszság, iszonyú és aljas bűnök gyanúja csatlakozott nevéhez! Rendkívül fényűző életet élt, amely jövedelmeivel nem állott arányban. Mi volt ennek a magyarázata? E kulcsot... abban találták, hogy rablótársulatokkal állott összeköttetésben, azoknak titkos fővezére, orgazdája volt.”

„Nopcsa – mint különben az egész családja – féktelen, hatalomvágyó, erőszakos ember volt, aki még a forradalmat megelőző időkben is valóságos kényűrként uralkodott a vidéken, s tartottak tőle a fekete álarcos rablóvezérről, a titkos pénzverdéről, arancsempészetről szóló legendáktól függetlenül is. Szerette is, ha félnek tőle. Aki útját keresztezte, azzal szemben nem tartózkodott a megfélemlítés kegyetlenebb eszközeitől sem” – írja róla Vita Zsigmond.

„Nopcsa László üldözte azokat, akiket valamiképpen rajtakapott, hogy a *Szegény gazdagokat olvassák*” – ami a dévaiak szemében megerősítette azt a feltételezést, hogy azonos a regényben szereplő Hátszegi báróval. „Krenner Miklós egykor dévai tanár szerint, Nopcsa egy fiatal tanárt emiatt helyeztetett az ország túlsó végébe. Állítólag Jókai is azért zárta le olyan kurtán-furcsán a regényt, mert Nopcsa annak idején megfenyegette volna.” (Vita Zsigmond)

Coralia Maria Jianu, David Weishampel és Vita Zsigmond szerint „az 1860-ban megjelent regény miatt Nopcsa László és családja beperelte Jókait. Az író azonban 1884. január 18-án megjelent nyilatkozatában ünnepélyesen kijelentette, hogy a regény alakjai „semmi élő személyvel nem azonosíthatók”. Érdekes megjegyezni azonban, hogy a nyilatkozat megjelenési dátuma előtt hat nappal, január 12-én Nopcsa László meghalt, tehát nem volt már élő személy, s így Jókai megnyerte a pert.

A Nopcsa Lászlóról szóló jelentéseknek és bizonyítékoknak még életében nyoma veszett. Kristóf György jeles kolozsvári irodalomtörténész szerint „erre a sorsra jutott Strohmayer Péter dévai kerületi főnök 78 ívnyi jelentése is, melyet a Nopcsa-család erkölcsi vizsgálatának alapján állított össze, amikor Nopcsa Elek (László bátyja) ausztriai báróságért folyamodott.”

Jókai *Szegény gazdagok* című regénye nagymértékben kihatott a szájhagyományra. Egyes családi szájhagyományok azonban, még a XX. század végén is, olyan Fatia Negra történetekről számolnak be, amilyenekről Jókai nem hallott, jegyzetfüzetében és regényében nem vagy másképpen jelennek meg. Egyik helytörténeti körünkön az 1990-es évek elején, Lázár Lászlónétől hallhattuk „a Zeyk-család egyik fiatal tagjának történetét, aki megelégelve Nopcsa László gaztetteit és önkényeskedéseit s bizonyítékokat gyűjtött ellene, egyszerűen megmérgeztette.” Tőle és fiától, Eöry Lázár Lászlótól hallottuk Lázár Pál egykor őpusnyaki földbirtokos történetét: „Nopcsa kártyázás közben megsorulva, többször is kölcsönkért tőle. Egyszer azonban megtagadta. Ezt követően egyik este álarcos rablók támadtak a tornácon olvasgató Lázár Pálra. Fegyvert ragadott és a rablókra lőtt. A szomszédságban lakó Lázár Farkas segítségével (aki katonatiszt volt), és udvarának embereivel azonban visszaverték a támadást. A kúria körül, a bocskornyomok mellett, egy csizmás lábnyomot meg egy zsíros kalapot találtak P. A. kezdőbetűkkel. A támadó tehát Pára Antal megyei szolgabíró volt, Nopcsa jobbkeze, későbbi alispán.”

Ezt a történetet id. Lázár László őpusnyaki földbirtokostól előzőleg már Vita Zsigmond is hallotta, és leírta említett soraiban.

A Hazánk 1897. április 14. számának a *Ki volt Fatia Negra?* c. cikke szerint „Fatia Negra Mákra Antal megyei főbíróval együttesen támadták meg egy alkalommal Pataky Ferenc kincstári erdészt. Ó azonban szembeszállott támadóival s Mákrának az álarcát letépte, úgyhogy ráismérhetett. Végül aztán Mákra az üldözés elől menekülve öngyilkos lett. Nopcsát azonban nem tudták leleplezni, pedig Makray László volt Hunyad megyei alispánban kemény ellenfélre akadt, aki minden elkövetett, hogy megtörje Nopcsa rendszerét.”

Vita Zsigmond Puy Tibor elbeszéléséből, de Krenner Miklós volt dévai tanár emlékezéseiből is, érdekes részleteket közöl Nopcsa féltékenykedéseiről: „Egy este Nopcsa első felesége, Kozma Ágnes, miután férje pár napra eltávozott otthonról, kikocsikázott. Egy útkanyarodónál azonban váratlanul útonállók támadták meg. Nopcsáné szembeszállott fekete álarcos rablójával, akiben félájultan ismerte fel férjét.” „Bája Mária, Nopcsa későbbi, második felesége egy

alkalommal mérgezett cukorkát küldött az útjában álló Kozma Ágnesnek, aki ekkor már férjének is útjában lehetett.” Egy másik történet szerint „a féltékeny Nopcsa egy alkalommal hamis levéllel találkára hívta felesége feltételezett udvarlóját, és elfürészelt előtte az egyik útjába eső hidat. Az udvarló belezuhant a patakba, Nopcsa felesége pedig, aki ezt a tornácról látta, elájult.” E történeteket még diákkorunkban, egyik retyezáti kirándulásunk alkalmával Puy Banditól (Dr. Puy Andrástól) is hallottuk, aki egyik este szüleitől és nagyszüleitől hallott Fatia Negra történetekkel szórakoztatta baráti körünket.

Bisztray Gyula irodalomtörténész emlékezése, az 1943-ban Budapesten megjelent *Író és nemzetben*, a következőket rögzíti: „Hátszeg vidékén, a Sztrigy és a Maros mentén – egy-egy kocsma vagy útforduló mentén elhaladva – ma is mesélik, hogy itt Fatia Negra ezt és ezt a rablókalandon vitte végbe. E sorok írója – diákkori vakációinak feledhetetlen színhelyén – maga is megfordult Fatia Negra egyik hírhedt mulatótanyája, egy megviselt tágas kocsma közelében. A kocsma ott feküdt a mi falunk, Magyarbrettye (Bretea Streiului) és Hátszeg között az országút kanyarulatánál, az út jobb oldalán, az erdők aljában meghúzódva. Elhagyott, félig roskadozó, lakatlan középület volt... Mesélték, hogy az összeomlott ház pincéje mélyen üreges és beletorkollik a hegybe. Most már a föld alatti alagút nagyjából beomlott ugyan, de a kettős életű híres úri rabló garázdálkodása idején a hegy alatt az egész erdőséget behálózta, s pompás menedéket nyújtott. Fatia Negra betyártanyája köveit alig fél esztendeje hordták széjjel a környékbeli parasztok.”

Mondák, legendák és titokzatosság vette körül a Nopcsa-család kastélyait is. Szacsalon (Săcel) ottjártunkkor, az 1970-es években, a kastélyban működő Kisegítő Iskola igazgatója mesélte, hogy még ma is úgy tartják a helybeliek, hogy a kastély rejtegett pincéjében zsákszámról állt annak idején a rabló földesúr által felhalmozott arany.”

Alsófarkadinon (Unirea, most Gen. Berthelot község) azt beszélik, hogy a kastély alatt alagút volt, amelybe be lehetett menni, és Nopcsa nyomtalanul eltűnhetett, elmehetett Dévára vagy Zámra.

A zám kastélyt is titokzatosság vette körül. Állítólag a zámi kastélyból is létezett egy titkos kijárat, s ennek lejáratát találták meg az 1950-es években, az épület renoválása alkalmával. A népi fantáziát csak fokozták azok a híresztések is, miszerint e bejáratnál eltűnt kutyák és macskák napok múlva Alsófarkadinban jelentek meg. A falubeliek határozottan állítják, hogy létezett egy titkos alagút, amely a kastélyból a park alatt, a családnak egy zámi fekvésű tulajdonához

vezetett. Szerintük ezt az alagutat a Csernovics-család, a kastély későbbi tulajdonosa tömette be, hogy elkerüljék a Nopcsa báró kalandjaival társított esetleges híreszteléseket.

Az 1960-as években, amikor Zámon jártunk, a minden tudó öregek tudni vélték, hogy az 1849-es tűzvészkor itt minden elenyészett, a báró azonban, aki 1848-ban ide menekült a forradalmi események elől, azóta soha nem hagyta el a kastélyt. Dédszüleik látták megérkezni, de nem látták eltávozni sohasem. A babonás öregek tudni vélik, hogy itt maradt elrejtett kincseinek őrzésére, és a teliholdas éjszakákon meg-megjelenik kísértete a nem alvók nagy rémületére, amint ezt az itt működő kórház egyik beteggondozója is állította, aki mindezeket egyszer többedmagával látta volna. minden alkalommal, miután a kísértet bejárja a kastély minden zegét-zugát, belép és eltűnik a régi kútban. Valószínűleg így jut el kincseinek rejtekelyére. A kincsek pedig úgy el vannak rejtve, hogy azokat soha senki meg nem találja. A kísértet pedig nem árulja el. Aki efelől érdeklődik tőle, másnap a Marosba veti magát.

Gyermekkoromban mesélték az öregek, hogy dévai rezidenciájának (a zsidó templom melletti jelenlegi COMTIM helyén álló épületnek) pincéje és az akkori börtön között is volt alagút, amelyen keresztül a börtönbe hozott rabok beszélgetéseit kihallgatta, s az így szerzett információkat ördögi terveinek végrehajtására használta fel. Nopcsa így minden megtudott róluk, kezében tartotta és kihasználta őket, „a nép pedig félelmében azt tartotta róla, hogy az ördöggel cimborál.”

A Fatia Negrát követő nyomok elvezetnek Mócvidékre is. Nagy Albert a következőket közli 1899-ben, az Erdélyben megjelent *Havasi utunk* című cikkében: „Voltam a Topánfalvához (Câmpeni) közel eső Szohodol községben, amelytől fél kilométernyre van egy híres sziklabarlang, ahol a Fatia Negra nevű híres rablóvezér készítette állítólag a pénzt. E barlang bejárata, bemenője szűk, míg csaknem egy nagy csúrhöz hasonló üreggé szélesedik ki. Mutatták itt azokat a helyeket is, ahol Fatia Negra a sziklába vájt mélyedésekbe rejtette volt el minden a készített pénzt addig is, amíg merész terveinek kivitelezéséhez nem vala szüksége reá.”

Szilády Zoltán 1905-ben, a Földrajzi Közleményekben megjelentetett A szohodoli Lúcsia-barlang című munkájában ezeket írta: „Topánfalva környékén azt tartják, hogy az a Lúcsia-barlang, amely a Fatia Negra titkos pénzverdéje (volt), ott van az Aranyos (Arieş) jobb partján, a községtől félórányira emelkedő márvány hegyfoknak az oldalán... A nevezett meredek hegyoldalban több kisebb-nagyobb barlangüreg nyílik, amelyeket régóta ismertek a szomszédos

szohodoli völgytorok (Gura Sohodol) pásztorai, akik ezen a barlangos oldalon a sárkányuktól való féltükben nem is mernek járni szürkület után... A bejárat mintegy 150 méter magasságban van az Aranyos szintjétől a Petilor észak-északnyugatnak tekintő lejtőjén, egy irányban a szohodoli híd fölötti első szigettel. Maga a 850 méteres hegység Alsó-Fehér vármegye területéhez tartozik, s körzete halványszürke, nagy szemű kristályos mész. A bejárat 1,50 méter széles, 0,50 méter magas, amely a 12 méter hosszú, 7 méter széles és 5 méter magas előcsarnokba visz. Innen egy kerek kupolás csarnokba ereszkedünk. A néphit változatlanul azt tartja, hogy pénzhamisító banda rejtek helye volt, s azt is tudni vélik, hogy állítólag egy másik kijárata is van Brád felé. A Lúcsia-barlang maga mészkőszikla, amely tele van még ma is csak részben felderített barlangokkal, barlangjáratokkal... Biztos rejtek helyet találhattak ezen a tájon a titkos pénzverő- és rablóbandák."

„Mindennél, ahol a titokzatos Fatia Negra nyomai feltűnnek, tudni vélik, hogy a vidék leggazdagabb főura volt, 1848 előtt Hunyad megye főispánja. Főúr és rablóvezér, aki vadregényes kastélyban él, onnan időnként nyomtalanul eltűnik, szerelmi kalandjai vannak, sohasem sikerül leleplezni és törvény elő állítani. Hunyad megyében a romantika korszakának egyik legizgatóbb alakja volt” – vonja le következtetéseit Vita Zsigmond.

Az általa öszegyűjtött „Fatia Negra irodalmi dossziéban” tovább lapozgatva, a megyénk kettős életű főispánjáról szóló „Fatia Negra a regényben és a valóságban” című fejezetben bemutatott írásokat olvasgatva, kikerekedik a **politikai életben és a színfalak mögötti manőverekekben is jártas opportunistá és kalendor Nopcsa László képe**.

Victor Cheresteiu *A balázsfalvi nemzeti gyűlés* című könyvében a következőket írja róla: „Az 1848-as márciusi események a nagybirtokos Nopcsát főispáni székben találták (15 éven keresztül Hunyad megye mindenható főispánja volt!); ebben a hivatalos minőségen és mint nagybirtokos, már március 27-én katonaságot kér a felszabadulásukra törekvő parasztok ellen. Más erdélyi konzervatív főtisztekkel egy időben, a vármegye április 12-14-én tartott közgyűlésén lemond hivataláról; e magas rangú vezető emberek lemondásának igazi oka mindenféle reformmal szembeni ellenséges magatartásuk volt, ugyanakkor hozzájárult a közvélemény bizalmatlansága is, amely a bécsi udvar embereivel szemben megnyilvánult.”

George Barițiu Părță alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă című munkájának második kötetében megjegyzi, hogy Andrei Șaguna

püspök vette rá Nopcsát, hogy vegyen részt a május 15-17-ére összehívott román nemzeti gyűlésen, ahol néhány román melegen üdvözölte közeledését a román ügyhöz, és be is választják a Bécsbe menesztett román küldöttségbe.”

George Barițiu szerint, „amikor azonban felálltunk, hogy letegyük a félelmetes esküt, Nopcsa is felemelte kezét, de kesztyű volt rajta. Egy tüzes ifjú rákiáltott: húzza le, és Nopcsa nyomban lehúzta.”

Victor Cheresteiu írja róla, hogy „egyike volt a leghaladásellenesebb erdélyi arisztokratáknak, a konzervatív tábor és a Habsburg-reakció támogatója. 15 éven keresztül Hunyad megye mindenható főispánja volt... verte, elnyomta és kiszípolyozta a román parasztságot... Hunyad zsarnoka volt. Testvére, Nopcsa Elek hosszabb ideig kancellár volt Bécsben az erdélyi udvari kancellárián, tehát az erdélyi közigazgatási hierarchiában a legmagasabb hivatalt töltötte be.”

„Nopcsának szoros kapcsolatai voltak az aulikus magyar arisztokráciával (főleg Jósika Samu kancellárral, aki az udvarban megvédte őt a tisztelességtelen üzletei miatt emelt vádakkal szemben), márpedig az aulikusok a bécsi körökkel egyetemben fontos szerepet tulajdonítottak az Erdélyi Nagyfejedelemségnek, amelyet minden eszközzel, akár a lenézett «vlach nép» segítségével is meg kell őrizni a császár számára”.

„Júniusban azonban a császár abban a kényszerhelyzetben találta magát, hogy engednie kellett a magyar kormány nyomásának, és szentesítette Erdély és Magyarország uniójáról szóló törvényt. Nopcsa nyomban elhagyja a román küldöttséget, amelynek alelnöke volt. Viszont augusztusban jelentkezett Pulszky Ferencnél, a magyar külügyminisztérium állandó alitítkáránál, hogy felajánljia „hazafias” szolgálatait.”

„Ez volt Nopcsa, akibe az erdélyi román polgárság egy ideig bizalmát helyezte. Kétségtelen, hogy Nopcsa elsősorban a bécsi udvar embereként jött a balázsfalvi gyűlésre” – vonja le következtetéseit Victor Cheresteiu.

A Bécs emberének ismert Nopcsa László mesés fénnyel épített zámi kastélyát 1849-ben a székely honvédek elpusztították (Téglás Gábor). A kastélyt 1879-ben Lekisch bécsi ügyvéd építette újra, majd Csernovics Mihály tulajdona lett; ma pedig elmegyógyászati kórház működik benne.

Meg szeretnénk jegyezni, hogy Jókai sohasem járt a Maros-völgyi Zámon és Déván, nem járt a Sztrigy melléki Szacsalon, de a Hátszeg melletti Alsófarkadinban sem, és regényében Hátszegi Lénárd báró, alias Fatia Negra „hídvári” kastélyát a Kárpátok völgyei közé elképzelve és kapcsolatba hozva a Nopcsáról hallott történetekkel, saját, romantikus képzeletvilágában „két sötét bükkerdővel

ruházott hegyhát közé” helyezte. Képzeletében a „hídvári” kastély alakja „mint valami sötét keretbe foglalt kép tűnik elő”... „egy szűk völgykanyarulatnál, ahol a táj kétfelé nyílik”. „Hegyes kúpjával ott áll magányosan egy halom tetején” s „dobogó hídja alatt hegyipatak fut keresztül.” Ez a leírás azonban Nopcsa egyik kastélyára sem illik. A Hunyad megyei főispáni hivatalt tizenöt éven át betöltő Nopcsa László leginkább hol dévai házában, hol pedig alsófarkadini kastélyában élte. Az alsófarkadini kastély általa épített feljárójának teraszáról azonban, miként Hátszeg-vidék több pontjáról is gyönyörű kilátás nyílik a Retyezát-havas örökhővel borított bérceire.

Nopcsa László 1794. július 6-án itt is született, a Hátszeg-vidéki Alsófarkadinban.

Réthy Lajos a Déván megjelentetett Hunyadvármegyei Almanach 1911, cikkében személyes emlékek alapján érdekes leírást közöl a már idős, 70-es éveit taposó Nopcsa Lászlóról: „Termete a közepesnél jóval magasabb, széles, csontos, arányos, minden elhízás nélkül. Arca szabályos, erőteljes nagy vonásokkal. Fején mindenkor kürtőkalap. Öltözete fekete szalonruha. Kezében vastag nádszínű bot, melynek súlya bizonyossá tette, hogy vasból van. A nyakat kemény, magas gallér tartotta mereven. A gyérülő haj és a tömött bajusz koromfekete, de egy-egy lázadó szál elárulta, hogy a természettől hófehérnek kellene lennie. Nem csoda, ha fiatalabb korában kedvelték a nők!”



Báró Nopcsa László, 1794-1884
(korabeli festmény alapján)



Báró Nopcsa Ferenc
1877-1933

Nagy Iván *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal* (Pest, 1857-1865) című munkájából megtudjuk, hogy Nopcsa László elég korán, 1814-ben, 20 éves korában nősült, feleségül vette az 1795-ben született, akkor 19 éves kézdiszentlélei Kozma Ágnest.

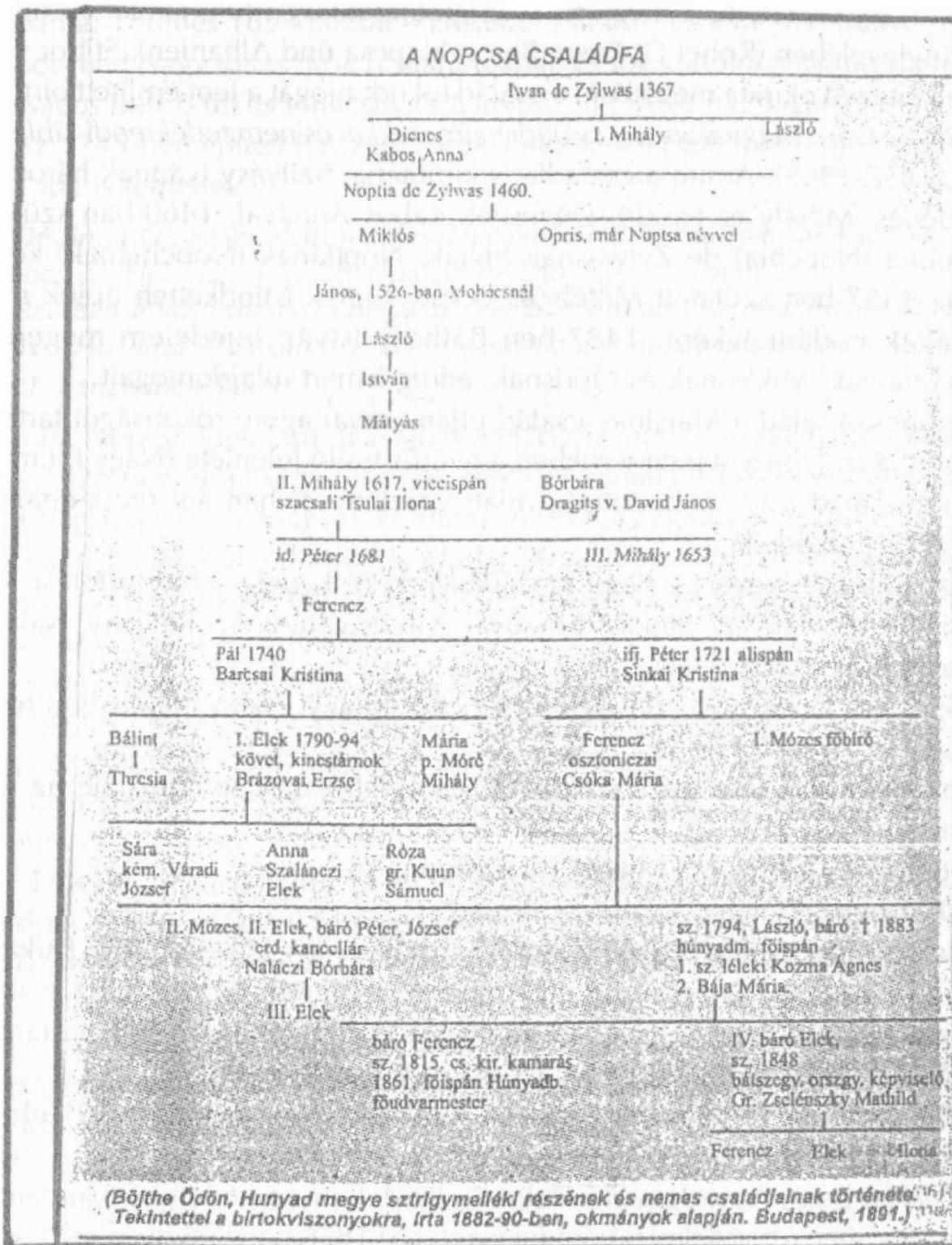
Ágnes asszony életének 52. évében, 1847. február 17-én, Kolozsváron meghalt, így Nopcsa László (53 éves korában) újranősülhetett. Elvette a hozzá képest fiatal, 26 éves Bája Máriát (1821-1882). Nopcsa László mindenki feleségét túlélte. Mindegyik feleségétől egy-egy fia született: Ferenc (1815-ben, első feleségétől) és Elek (1848-ban második feleségétől). 1877. május 3-án Elek fiától született Ferenc nevű unokáját, Nopcsa Ferencsel, Erzsébet császár- és királyné főudvarmesterével (első fiával) ketten tartották keresztvíz alá a dévai római katolikus templomban.

Kortársak azt írják róla, hogy Nopcsa „**tekintélye megmaradt akkor is, amikor már halasom és vagyon nélkül élt.**” „**Mint egy itt felejtett feudális főúr,** a Hátszeg-vidéki románságot jobbágyainak tekintette: Ti az én embereim vagytok, nektek nem parancsol a vármegye – mondta egykor jobbágyainak.”

A főispáni hatalom elvesztésével Nopcsát nagy anyagi károk érték. Övé volt 1848 előtt a Maroson a sószállítás monopóliuma. Krenner Miklós szerint Nopcsának Abrudbánya vidékén aranybányái is voltak, s hamis pénzt is veretett. Később azonban költekező életmódja miatt vagyona jórészt elúszott, s el is árverezték. A főispáni szék elvesztése után egy időre Bécsbe költözött, ahol dúsgazdag magyar nábobként élte világát, nem gondolva birtokainak egyre csökkenő jövedelmére.

Családjának Alsófarkadinon, Szacsalon és 1848 előtt Zámon voltak kastélyai. Hazatérve Bécsből, Nopcsa László részben Déván, részben pedig farkadini kastélyában élt; volt azonban háza Kolozsváron és Nagyszebenben is. Nopcsa László alsófarkadini birtoka Ruszka-Pojánáig terjedt az erdőséggel együtt. Megjegyzendő, hogy Hunyadi János révén (1448 óta), Kraguis falú is a a farkadini birtokhoz tartozott; Kraguison pedig 1848 előtt aranymosást úztek (Téglás Gábor szerint). Az alsófarkadini Nopcsa-kastély később gróf Lónyai tulajdoná lett, majd Berthelot francia generálisnak adományozta a román állam; jelenleg a Román Tudományos Akadémia birtokában van.

Nopcsa László, Vita Zsigmond szerint „a fekete kabátos öregűr, akinek a nevéhez annyi sok kalandos történet fűződött” 90 évet élt, 1884. január 12-én, Déván halt meg. A hátszegi római katolikus templom külső falához épített Nopcsa-kriptában temették el, első felesége, Kozma Ágnes mellé.



A Nopcsa-család eredete szorosan összefügg a nemes Szilvásy-család történetével, és visszavezethető a XIV. századig, amikor Iwan de Zylwas (Szilvásy) 1367-ben, Miklós erdélyi vajdától Felső-, Közép-, Alsószilvás és Szabadfalva részjószágot nyerte (lásd a mellékelt, Bőjthe Ödön által közölt családfát).

A Szilvásy-család neve megjelenik Zsigmond király 1404. január 13-án kelt adománylevelében (Robel G. Franz Baron Nopcsa und Albanien). Stibor vajda Déván keltezett okirata megerősíti a család tulajdonjogát a fent említett birtokok felett (Nagy Iván: *Magyarország családi címerekkel és nemzedékrendi táblákkal* – Pest, 1857-1865). Amint a családfa is kimutatja, Szilvásy Ivánnak három fia volt, Dénes, Mihály és László. Dénesnek Kabos Annával, 1460-ban született fiát Noptia (Nopchia) de Zylwasnak hívták, Noptiának (Nopchiának) két fia volt, az 1487-ben született Miklós és öccse, Opris. Mindketten apjuk nevét használták családnévként. 1487-ben Báthory István fejedelem megerősítette Nopcsa fiainak, Miklósnak és Oprisnak, eddig ismert tulajdonjogait.

A Nopcsa-család a Marsinay-család útján (anyai ágon) rokonságot tartott a Hunyadi-házzal; erre utal címerükben a gyűrűs holló jelenléte (Nagy I. i.m.). A Marsinay-család a török hódoltság miatt vesztette el bánsági uradalmait, és megyénkbe húzódott.

Házasságkötés révén a Nopcsa-család rokoni kapcsolatban állott a Kenyeresi, Csulai, Barcsay, Sinkay, Brazovai, Móre, Váradi, Szalonczay, Nalácz, Kozma és Baja családokkal.

Miklósnak János nevű fiát 1526-ban, a mohácsi csata idején említik az okiratok.

A család tagjai jelentős tisztségeket és megbízatást töltötték be az idők folyamán:

- 1617-ben, II. Nopcsa Mihály – viceispán;
- 1721-ben, ifj. Nopcsa Péter – alispán;
- Nopcsa Elek főbíró 1790-94 között – Hunyad megye követe, Cserei Farkassal és Balia Sámuellel Erdély büntetőtörvénykönyvének kidolgozására nyert megbízatást; 1794-ben királyi táblabíró, főfiskális direktor és Erdély kincstartója;
- 1810-ben, I. Nopcsa Mózes – főbíró;
- 1816-ban, II. Nopcsa Elek – főispán, s fokról fokra emelkedik; 1819-ben – főkormányszéki tanácsos; 1831-ben a Szent István-rend keresztese, királyi táblai elnök; 1834-ben – országgyűlési elnök; 1835-ben az erdélyi főkancellária elnöke; 1855-ben – birodalmi báróságot nyert, s ez 1856-ban fiútestvérére, Nopcsa Lászlóra is átruháztatott, 1874-ben pedig az egész családra. Amíg Nopcsa Elek Bécsben oly fényes állásokban szolgált, neje, Nalácz Borbála, Szacsalon palotája őrzésére jobbágynőiből testőrséget szervezve, gazdaságának élte.
- 1833-1848 között – Nopcsa László Hunyad megye főispánja volt.
- 1861 és 1867 között – báró Nopcsa Ferenc (László fia) Hunyad megye

főispánja; 1868 és 1895 között – Erzsébet császár- és királyné főudvarmestere, a Lipót-rend Nagy Keresztese Brilliant-tokban és sok külföldi rend nagykeresztese, valóságos benső titkos tanácsos és kamarás, a főrendiház tagja.

Az 1745-ben épített hátszegi római katolikus templomot ő újította fel 1893-ban, ide is temették el.

Déván, a 60. szám alatti rezidenciájában lakott. Itt született unokaöccse, Nopcsa Ferenc (IV. Elek fia), a későbbi paleontológus Nopcsa Ferenc.

Bécsben főudvarmesteri rangjának megfelelően, az Österreichisches Staatsarchiv Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien szerint, a Franzensplatz No. 1 bb. Hofburg Reichskanzleiben lakott.

– IV. Nopcsa Elek báró (László fia) Hátszeg-vidéki országgyűlési képviselő.

– 1925-ben Nopcsa Ferenc (IV. Elek fia) a világhírű őslénykutató, geológus és albánológus – a Magyar Földtani Intézet igazgatója; 1928-ban a Magyar Földrajzi Társaság és a berlini Földrajzi Társulat tiszteletbeli tagja. 1933. április 25-én, Bécsben elkövetett öngyilkosságával a család férfiágon kihalt, mivel V. Elek házassága is gyermektelen volt.

– Leánytestvérük, Nopcsa Ilona, 1908. szeptember 8-án férjhez ment Alfréd Pallavicini őrgrófhoz, a konstantinápolyi császári és királyi nagykövet fiához. Nopcsa Ilona áttelepült Magyarországra, s onnan 1945-ben Nápolyba emigrált. Két fia született: Hubert – aki él és pap Olaszországban, valamint György, aki az Amerikai Egyesült Államokban él (C. M. Jianu és D. B. Weishampel szerint).

Érdekes megjegyezni, hogy Nopcsa Ferenc, a világhírű őslénykutató, az európai paleobiológia úttörője, akárcsak nagyapja, ugyancsak kettős életet élt. A romantikus hajlamú és kalandvágyó tudós, nagy jelentőségű paleontológiai kutatásai mellett (több mint 150 tudományos könyv és cikk írója), a balkáni háborúk, valamint az első világháború előtt és alatt, a geopolitikában is jelentős szerepet játszott. Mint szenvedélyes albánológus, megszerette a hatóságokkal mindig szembenálló rebellis albán népet, olyannyira, hogy megkísérelte elérni Albánia trónját és Albánia királynak elfogadtatni magát. A Balkán nyugati részét jól ismerő tudós a Török Birodalom ellen kémkedési tevékenységet is folytatott az Osztrák-Magyar Monarchia javára. Tervei szerint Albániát a Monarchiához lehetne csatolni, amennyiben ő lesz Albánia királya. Terve azonban meghiúsult.

Az első világháború alatt, hegyekben élő csobánnak álcázva magát, Románia ellen is kémkedett.

1918-ban, a szacsali kastélyon kívül, a család elvesztette birtokait és szinte minden vagyonát. 1920-ban Nopcsa Ferenc visszatért Szacsalra, azonban a

falusiai megtámadták és koponyatörést szenvedett. Egészségét soha többé nem nyerte vissza teljesen. A kilátástanban szegénység és ismétlődő idegrohamai öngyilkosságba kergették. 1933. április 25-én Nopcsa Ferencnek és Bajazid Elmes Dodának (Nopcsa albán titkárának) holttestét a bécsi Singer strasse 12 sz. alatti lakásban fedezték fel. Búcsúleveléből kiderült, hogy előbb agyonlőtte titkárát, majd altatót vett be és öngyilkos lett. A gyászjelentésekben kiderült, hogy Bécsben temették el.

A szacsali kastélyt nem sajátította ki a román állam. Mészáros Miklós kolozsvári egyetemi tanár Nopcsa Ferencről a Sargetia XVII. kötetében, 1996-ban megjelent munkájában közzétett információi alapján úgy tűnik, hogy Nopcsa Ferenc a Román Geológiai Intézetnek adományozta. Jelenleg a kastély az Oktatási Minisztérium tulajdonaként szerepel, és elhanyagolt állapotban van.



A szacsali kastély a XX. század elején

Megjegyzés

Nopcsa László egyes életrajzi adataira vonatkozólag, az eddig közzétett dátumokban bizonyos eltérések mutatkoznak:

1. Az életrajzával foglalkozó munkák szerint 1794. július 6-án született, sírfelirata szerint 1795-ben.

A születésére vonatkozó anyakönyvi bejegyzést egyelőre nem sikerült megtalálnunk. A László Gergely által megtalált *Matricula defunctorum* szerint Nopcsa László életének 90. évében halt meg, tehát 1794-ben született.

2. A legtöbb életrajzával foglalkozó munka és a sírfelirata szerint 1884. január 12-én halt meg, a Böjthe Ödön által 1881-ben Budapesten kiadott Nopcsa-családfa szerint azonban 1883-ban.

A dévai Állami Levéltárban talált *Matricula defunctorum* tisztázza a kérdést. Déván halt meg 1884. január 12-én, és január 14-én, a családi kriptában helyezték örök nyugalomra, a bejegyzés szerint Alsófarkadinban. A Nopcsa-kripta azonban Hátszegen, a római katolikus templomkertben van, ahol első feleségének, Kézdiszentlélei Kozma Ágnesnek örök nyughelye mellett meg is találtuk felsőszilvási báró Nopcsa Lászlónak sírkövét.

Annus dies et menses et annos	Locus originis tum domicilis numeris domus	Nominis defunctorum et defunctorae eius annos et chartulas characteris etiam character Cognitis vel Partibus	Genus et sexus Religio nominis et cognitum et obitus	Ageas
1884 die 12 Januarii	Deva	L. Jo. Ladislauus Nopcsa ex reprobatis honoris Cattae Hungar. viduus	masculus Religio nominis et cognitum et obitus	90
1884 die 14 Januarii	Deva	Stephanus Dobai nata. Hollay scit. Hanover - 1 Dobly ratiomate lato Hungar	masculus Religio nominis et cognitum et obitus	42

DEFUNCTORUM		MORTIS GENUS		NOMEN		Locus, ubi et dies qua sepulta et peracta est obituationes	
SACRAMENTA		violenta		Num Sacramentis membran- dotum provisus?		Per quem sepultus?	
episcopatum	venerabilem	tabernac- ulum	infectio- num	ab aliis	erogatio	tabernac- ulum	venerabilem
1884 die 12 Januarii						tardoroca tus sacra dos extre mores in agone	P. Ignatius Papp Administrator Parochialis
1884 die 14 Januarii						proposito	P. Ignatius Papp Administrator Parochialis

Rejtélyes „sárkánycsontok” a Nopcsa-birtokon

Nagy jelentőségű őslénytani feltárások a Hátszegi-medencében

A nép körében „sárkánycsontoknak” tartott őshüllőmaradványokat évmilliókon át rejtették hegyeink, és megőrizték a tudomány számára.

Bolygónk múltjának itteni felsőkrétakori, úgynévezett „maastrichti rétegei” a 71 és 65 millió évvel ezelőtti idők titkait rejtegetik. A Hátszegi-medencében, a valamikori Nopcsa-uradalmak területén folyó őslénytani feltárások világviszonylatban is sok érdekes információval gazdagították és folyamatosan tovább gazdagítják az őshüllők paleobiológiájának ismeretanyagát.

A Földünk más tájairól begyűjtött óriási őshüllők mellett, az itt talált kövületek azonban arról tanúskodnak, hogy dinoszauruszaink nem haladták meg egy kisebb szarvas méreteit.

Mi volt ennek az oka?

Földünk arculata nagyon különbözött a maitól. A légkör szén-dioxid-tartalma a mainak többszöröse volt, aminek következtében a mérsékelt égövi területek délutáni hőmérséklete elérte a 40 °C-ot, és kedvezett a buja növényzet nagyban elterjedésének. Mivel sarki jégtakaró nem létezett s a tengerszint állása viszonylag magasabb volt a mainál, a tengerek vize elárasztotta a földrészek alacsonyabban fekvő területeit. Európát több különálló sziget hálózta be. A krétakor végső szakaszában a Hátszegi-medence is sziget volt a Thetys-tengerben. Elszigeteltségük miatt, az itt élő őshüllők „kortársaiknál” kisebb méretűek voltak, s az őslénykutatók törpe dinoszauruszoknak nevezték el őket.

Az erdélyi dinoszauruszok törpe mivoltának okai ezen felsőkrétakori földrajzi fekvésben és a sajátos életkörülmények kölcsönös együtthatásában keresendők. A Hátszegi-medence ez írányú tanulmányozása tette vidékünket Európa egyik legérdekesebb őslénytani lelőhelyévé.

Rejtélynek tűnik, hogy az itt élt növényevő és gyíklábú Magyarosaurus, melynek felépítése a Földünk más vidékein élt hatalmas Diplodocushoz hasonlít, ennél jóval kisebb. A többi itt talált dinoszauruszfaj kövülete is hasonló

jelenségről tanúskodik. Ez a vidék elszigeteltebb volt, és itt csak korlátolt mennyiségű élelem állt a dinoszauruszok rendelkezésére. A szakemberek véleménye szerint a szigeteken élő állatok általában kisebbek a kontinenseken élő rokonainknál.

Kb. 65 millió évvel ezelőtt, a felsőkréta utolsó napján, a bolygókat teljes egészében átfogó hatalmas katasztrófa következtében, a dinoszauruszok mindenütt kipusztultak. Ennek ellenére elég sokat tudunk életmódjukról: tudjuk mivel táplálkoztak, hol éltek, hogyan éltek, hogyan gondozták utódjaikat stb.

A paleontológusok csak egy pillantást vetnek a dinoszaurusz szájába, és a fogak alakjából, az állkapocs szerkezete és az izmok tapadási helyének alapján sokat megtudnak étrendjükiről.

A *Telmatosaurus* (Kacsacsőrű őshüllő) itteni törpe változatának fogazata növényi táplálék őrlésére utal. A kövületek azt mutatják, hogy a táplálékukat biztosító növények nagy többségének egyes képviselői ma is élnek: a páfrányfák, a gingko, a fenyőfélék, de virágos növények is. A túlevelű fenyőfélék mellett éltek szélesebb levelű fák is, a magnólia, a tölgy vagy az akác.

A *Rhabdodon*nak (a *Telmatosaurus* közeli rokonának) papagájszerű húsos csőre volt, mellyel tetszés szerint válogathatta táplálékát: leveleket, gyümölcsöket, magvakat. A nagy hasüreg és a medence nagy mennyiségű eledel befogadására utal.

A Hátszeg vidékén talált törpedinoszaurusz-közületek tanulmányozása révén kiderült, hogy egy részük húsevő, ragadozó állat volt. A „Ravasz dinoszaurusz” 1 cm-nél kisebb, apró fogai és koponyamaradványai arra utalnak, hogy egy *Dromeosaurus*-féle állat lehetett. A koponyatetők alján látható agylenyomatok tanulmányozása pedig arra a következtetésre vezet, hogy a dromeosaurusokhoz hasonlóan ragadozó, vadászó életmódot folytattak. Macska nagyságú agyuk, más dinoszaurusz agyához és testméreteihez viszonyítva, óriásinak tűnik. A Jurassic Park ragadozóihoz hasonlóan, a dromeosaurusok hátsó lábaikon futottak és áldozataik hasát lábaik két hosszú, sarló alakú karmával hasították fel. A Hátszeg-vidéki húsevő, ragadozó dinoszauruszok tanulmányozása tovább folyik, s nap mint nap érdekesebbnél érdekesebb leletek látnak napvilágot.

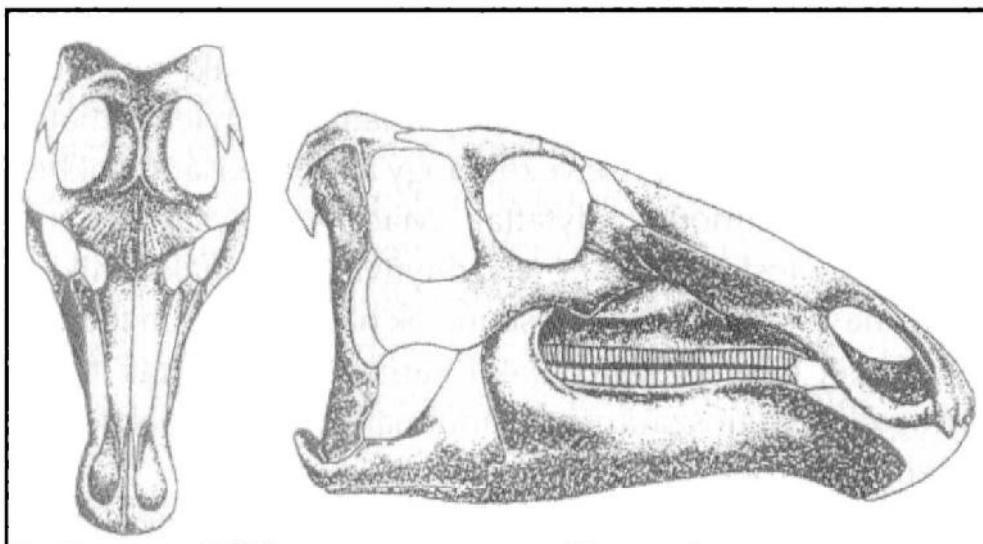
Dr. Főzy István a Magyar Nemzeti Múzeum paleontológusa és geológusa számos publikációját követően, 2000-ben a Budapesten kiadott *Nopcsa báró és a Kárpát-medence dinoszauruszai* című könyvében, úgy a szakembereknek, mint a laikusoknak egy érvezetes olvasmányt nyújtva, részletesen megismertet a Hátszegi-medencéből származó őshüllők világával. Feldolgozásuk báró

Nopcsa Ferenc (Nopcsa László unokája) világhírű paleontológus nevéhez fűződik. A legtöbb erdélyi dinoszauruszmaradvány ugyanis innen, a szacsali Nopcsa-kastélyhoz közeli Szentpéterfalvi (Sânpetru)-formációt nevezett kavicsos, homokos, agyagos, vulkáni tufacsíkokat tartalmazó törmelékes sorozatból került elő. A kőzet keletkezésének korát a benne megőrződött, fosszilizálódott pollenen és molluszkkal alapján lehetett megállapítani. Innen tudják, hogy a rétegsor s benne az óshüllőmaradványok is a felsőkréta „maastrichti”-nek nevezett legfelső emeletébe tartoznak. Ez viszont azt is jelenti, hogy a hátszegi dinoszauruszokat földtörténeti értelemben rövid idő választotta el a krétakorvégi kihalástól.

Az üledékföldtani vizsgálatok alapján megállapították, hogy a Szentpéterfalvi-formáció főként folyóvizek által lerakott képződmény. A folyóvíz partjára lejártak inni a növényevő kis termetű dinoszauruszok s az ott élő krokodilok el-elkapták és szétmarcangolták őket. Nopcsa talált is egy olyan csontot, amelyikbe beletört a sok millió évvel ezelőtti nagy étkű krokodil fogá. A hajdan elpusztult dinoszauruszokat a kavicsos, homokos üledék temette be. A klasszikus óshüllőanyag a *Telmatosaurus transsylvanicus*, a *Rhabdodon priscus*, a *Struthiosaurus transsylvanicus*, a *Magyarosaurus dacus*, a *Megalosaurus hungaricus* nevű dinoszaurusz maradványait, továbbá az *Allodaposuchus precedens* nevű krokodilt és a *Kallolobitium bajazidi* teknőst tartalmazza, és

egy repülő óshüllőt, azaz Pterosauriát. A Nopcsát követő kutatók ezt a listát halak, kétéltűek, továbbá dinoszauruszok és madarak nével egészítették ki.

A *Telmatosaurus transsylvanicus* Nopcsa eredetileg *Limnosaurus*ként írta le. Ez a kacsacsőrű dinoszaurusz a legjobban ismert erdélyi óshüllő mind a mai napig. Majd-



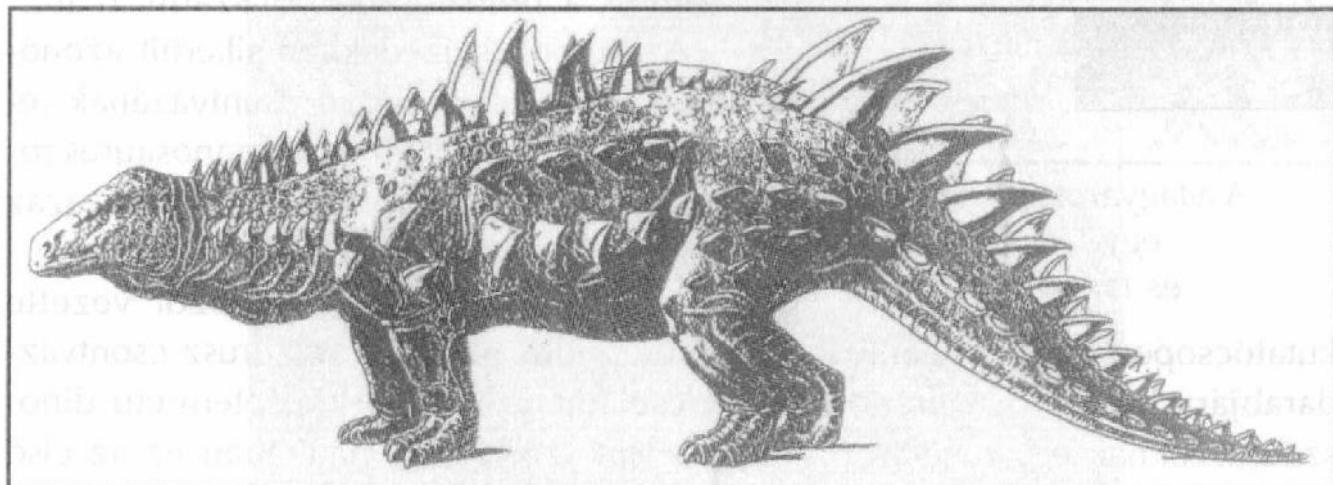
A *Telmatosaurus* koponyája
(D. B. Weishampel nyomán)

csőrű dinoszaurusz a legjobban ismert erdélyi óshüllő mind a mai napig. Majd-

nem teljes koponyája és csontvázának nagy része is több példányban előkerült. Nagyszámú, kicsi levél alakú és recés szélű formás fogai tömört sorokba rendeződtek állkapcsában. Szája valóságos fograktár volt; a növényi tápláléktól gyorsan elkopó fogak folyamatosan pótlódtak. A *Telmatosaurus* legfeljebb 5 méter hosszú, 500 kilogramm körüli járság lehetett. A *Telmatosaurus transsylvanicus* a rokonsági körébe tartozó amerikai és ázsiai dinoszauruszok mellett a legkisebb méretű, csonttani bélyege ősinék, primitívnek tekinthető.

A *Rhabdodon priscus* nevű dinoszauruszt Nopcsa eredetileg Mochlodonként írta le. E nevezéktani problémák kezdeti, rendszertani bizonytalanságot takarnak. Az állat koponyája és végtagjai több példányban ismeretesek. A *Rhabdodon priscus* 3-4 méter hosszú, meglehetősen robusztus felépítésű ornithopoda volt. Többnyire két lábon járt, testét izmos farkával tartva egyensúlyban. Szükség esetén mellső végtagjaira ereszkedve, négy lábon közlekedett. Szájában minden össze 40 fog ült, pofája fogatlan, erős, csőrszerű kávában végződött.

A *Struthiosaurus transsylvanicus* az egyetlen olyan erdélyi őshüllő, amelynek

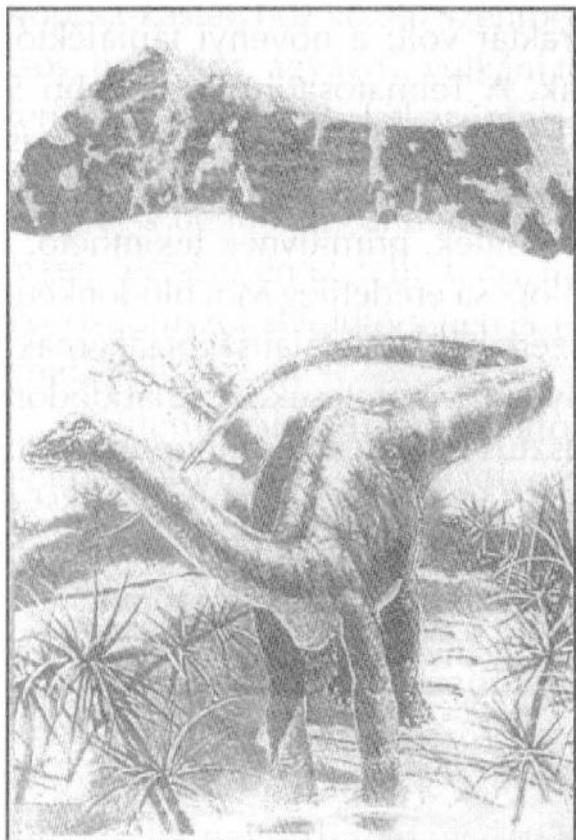


A *Struthiosaurus* rekonstruált képe
(Szunyogh András rajza)

rekonstruált képét is közölte Nopcsa. A *Struthiosaurus* egy páncélos dinoszaurusz. Kicsi koponyája, sok csontja és páncéljának, illetve tüskéinek egy része is előkerült. A feltehetően kifejlett példánytól származó leletek nem haladják meg a két métert. Törzsfáján nagyon kezdetleges helyet foglal el.

A sauropodák hosszú nyakú, hosszú farkú, nagy testű állatok voltak, oszlopszerű lábakkal. Számos maradványuk – végtagsontok, csigolyák – kerültek elő, azonban a kivétel nélkül izoláltan előforduló leletek alapján nagyon nehéz a rekonstrukció. Nopcsa által a *Titanosaurus dacus*ként leírt sauropodát

később a Magyarosaurus nemzetségbe helyezték át, és ma már *Magyarosaurus dacus*-nak nevezik.

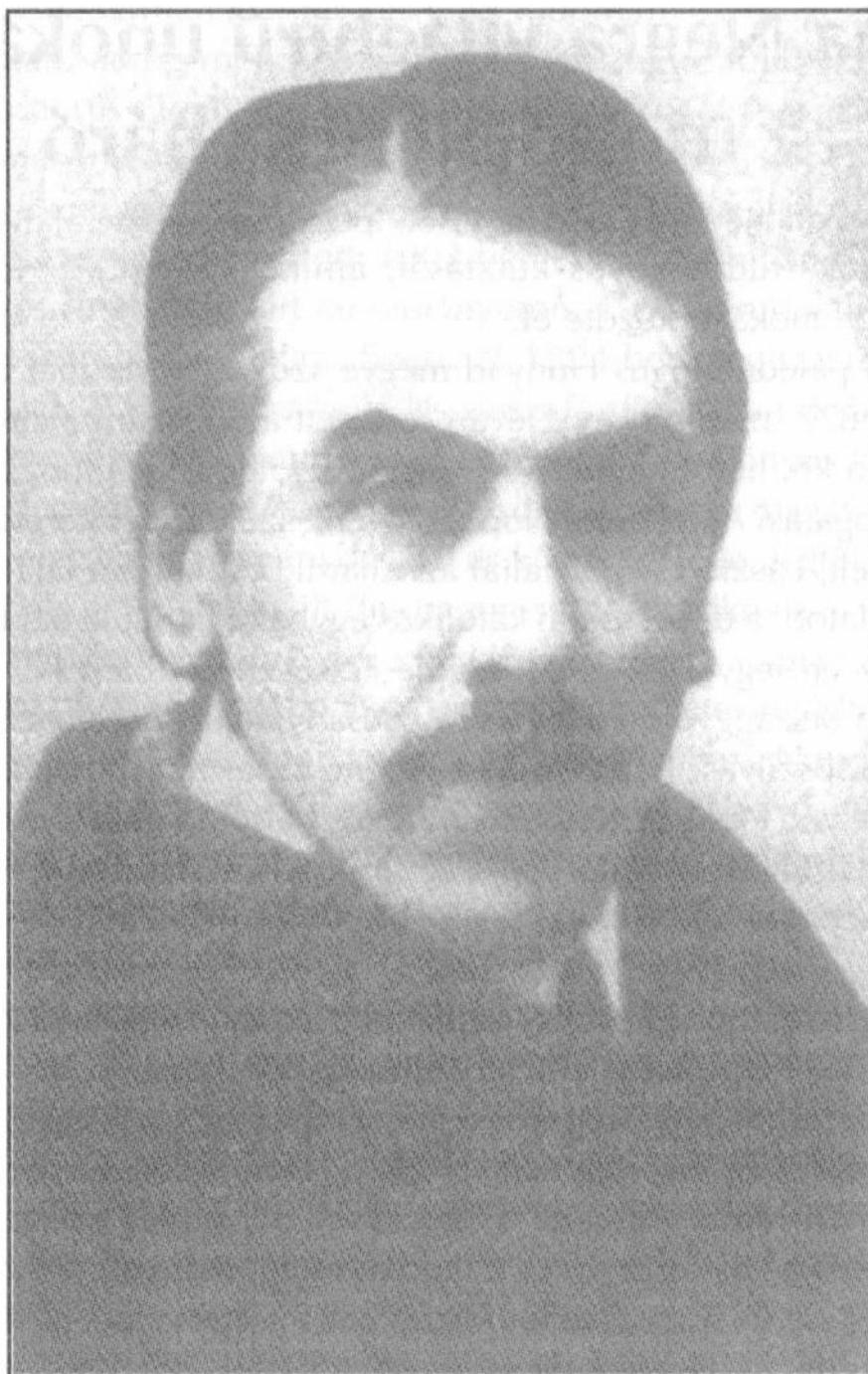


A *Magyarosaurus dacus*
egyik csontja
és fantáziarajza

A Nopcsa halálával megtorpant erdélyi dinoszauruszkutatás a közelmúltban reménykeltőn, sikkerrel újraindult: román és amerikai szakemberek folytatják az ásatásokat. Az elmúlt időszak egyik legnagyobb felfedezését az 1989-ben előkerült dinoszaurusztojások jelentették. A tucatnál is több kerekded, ágyúgolyóra emlékeztető tojások Tustya (Tuștea) falu határából kerültek elő. Kezdetben úgy vélték, hogy a tojások a Magyarosaurustól valók, azonban később, a mellőlük előkerült embriócsontok alapján bebizonyosodott, hogy a leletek a kacsacsőrűtől, a Telmatosaurustól származnak.

Az utóbbi évtizedekben sikerült azonosítani egy óriásragadozó csontvázának részeit is, amely a félelmetes *Tyrannosaurus* rokonaként, a *Hatzegopterix thambema*, azaz a „repülő hátszegi szörny” nevet kapta.

A Dan Grigorescu professzor vezette kutatócsoport Tustya határában egy *Sauropodus* nevű dinoszaurusz csontvázdarabjára bukkant. A tiranosauridák családjába tartozó középtemetű dinoszauruszoknak egy medencecsontjáról van szó. Tustya határában ez az első ilyenszerű felfedezés. Tustyát eddig csupán az itt felfedezett kacsacsőrű őshüllőtojások fészke tette közismertté. Ez a növényevő dinoszaurusz kb. 10-12 méter hosszú, 7 tonna súlyú őshüllő, testhosszának legnagyobb részét a nyak és a farok tette ki.



Báró Nopcsa Ferenc, a világhírű paleontológus
1877-1933

Fatia Negra világhírű unokája, az utolsó Nopcsa báró

A Hátszegi-medence szentpéterfalvi (Sânpetru) határában talált felsőkrétakori „sárkánycsontok” tudományos kutatását, amint említettük, Nopcsa Ferenc (Nopcsa László unokája) kezdte el.

A világhírű paleontológus Hunyad megye szülöttje. Ma már biztosan állíthatjuk, hogy 1877. május 3-án, Déván született a 60. szám alatti családi házban. Szülőháza kb. három évtizeddel ezelőtt a földgyaluk áldozata lett (utolsó tulajdonosa Bogarasi Antal volt). Nopcsa Ferenc születési és keresztszülei adatait (lásd a mellékelt, László Gergely által az Állami Levéltárban talált eredeti után készített másolatot!) a dévai római katolikus egyház matricula baptisatorumába, 1877. május 7-én jegyezték be: édesapja Felsőszilvási báró IV. Nopcsa Elek, Hátszeg-vidéki országgyűlési képviselő, édesanyja gróf Zselénszky Matild. Keresztszülei: Felsőszilvási báró Nopcsa Ferenc (apai nagybátyja), aki Erzsébet császár- és királyné főudvarmestere, valóságos belső titkos tanácsos és kamarás volt, a főrendiház tagja, valamint apai nagyapja Felsőszilvási báró Nopcsa László (a *Szegény gazdagok* című Jókai-regényből közismert Fatia Negra tényleges alakja).

Az ifjú Nopcsa Ferenc gyermek- és ifjúkorát a család alsófarkadini és szacsali birtokán töltötte, majd a családi hagyományokat követve beírották a bécsi Theresianumba, ahol előzőleg édesapja, Nopcsa Elek, apai nagybátyja és keresztapja, Nopcsa Ferenc is járt. Ifjú Nopcsa Ferenc azonban felrúgta a családi hagyományt, nem érdekelte sem a jogtudomány, sem a közigazdaság, nem érdekelte a mezőgazdaság sem. Ő a természettudományok felé hajlott.

Naplójából kiderül, hogy paleontológusi pályája egy véletlennek köszönhető. Ugyanis Ferenc húga, Nopcsa Ilona, szacsali kastélyuknak közelében, Szentpéterfalva (Sânpetru) határában, ősállatmaradványokra bukkant. A leleteket Nopcsa Bécsbe vitte s bemutatta tanárának, Eduard Suess geológiaprofesszornak (1895). A professzor unszolására nekifogott hiányzó tudományos ismereteinek bepótolására. Nagy érdeklődéssel tanulmányozta a csonttant, a bonctani gyűjteményeket. Éjt nappallá téve bújta a könyvtárakat, s kimerítő munkájának eredményeként, a tanév végéig sikeresen befejeznie első tudományos kéziratát. A Bécsi Tudományegyetem hallgatója és az őslénytan kutatója lett.

Elsőéves egyetemi hallgatóként, 22 évesen, 1899. június 22-én a Bécsi

Tudományos Akadémián bemutatta első tudományos dolgozatát, a Szentpéterfalván talált, addig még ismeretlen növényevő óshüllő nemről és fajról, melyet *Limnosaurus (Telmatosaurus) transylvanicus*nak neveztek el. Vizsgálatainak eredményeit közzé is tette.

Ezután geológiai és őslénytani ismereteinek bővítése céljából külföldi egyetemeket és múzeumokat látogatott: 1902-ben Olaszországban, 1903-ban Franciaországban és Angliában járt tanulmányúton, 1903-ban doktorált kora híres geológiaprofesszoránál, az osztrák Suessnél. 1904-ben megismerkedett L. Dollo paleontológussal, akinek a törzsfejlődés visszafordíthatatlanságáról szóló tanát kritikával illette. Vasszorgalommal végzett átfogó tudományos kutatómunkája révén korának leghíresebb paleontológusai közé verekedte magát, első munkáját ugyanis több mint 150 tudományos cikk és könyv követte, legtöbbje az erdélyi és a világ különböző tájain talált dinoszaurussal foglalkozik.

A családi birtokon levő falu és a környező települések, Csula (Ciula), Demsus (Densuş), Valiora (Vălioara) környékén előkerült kövületeket tudománytörténeti mérföldkövekként tartják számon a gerinces őslénytanban. Nopcsa publikációi nyomán váltak világhírvé az Erdélyi-medencében talált óshüllők csontjai, melyeket a Bécsi Természettudományi Múzeumban, valamint az Amerikai Egyesült Államok gyűjteményeiben, Pennsylvaniában és New Yorkban, a londoni British Múzeumban őriznek.

Az óshüllőkön végzett paleobiológiai észrevételeit Nopcsa Ferenc függésbe hozta a geológiai, rétegtani és fejlődéstaní kutatások eredményeivel, és ebben az összefüggésben észrevette az erdélyi fauna ősállatföldrajzi szigetszerűséget a felsőkrétakori Európa állatvilágának összességében. Ő volt az, aki megállapította a Hátszegi-medencében élt dinoszauruszok esetében a nanizmus (=törpenövés) jelenségét, feltételezve egy szigetszerű fejlődési folyamatot (megőrzik primitív jellemvonásait).

Amikor 1903-ban Suess professzor irányítása alatt ledoktorált (disszertációja Déva és Hátszeg vidékének geológiai leírása) nagybátyjától és keresztapjától, báró Nopcsa Ferencről 200 koronát kapott. Így megvalósíthatta fiatalkorai álmát, és elindulhatott Albániába, ahol elfedezőként irányította. Közel 4000 kilométert rótt le albán utakon, 2000 fényképet és számtalan rajzot készített. Geológiai és néprajzi kutatásait mintegy 50 tanulmányban és tucatnyi önálló kiadványban tette közzé.

1925-ben ő lett a Magyar Földtani Intézet igazgatója. 1928-ban a Magyar Földrajzi Társaság és a berlini Földrajzi Társulat tiszteletbeli tagjává választották.

1929-ben meghasonlott önmagával és lemondott állásáról. Bécsbe költözött, ahol nem sokkal később, 56 éves korában öngyilkos lett. Czira Margit és Reininger Mónika legfrissebb kutatásai alapján, a bécsi krematórium urnatemetőjének nyilvántartása szerint, a személyiségek parcellájában lett eltemetve (Feuerhalle Simmering – Abteilung 3, Ring 3, Gruppe 8, Nummer 44 – Franz Nopcsa paleontolog und geolog). 1966-tól sírhelye nincs megváltva. A helyszínen minden rá utaló megjelölés megsemmisült.

Terbócs Attila írja róla: „A sokoldalú tudós alakjában a mindenre kiterjedő tudományos érdeklődés, a kielégíthetetlen tudásvágy és a zsenialitás testesült meg. Életművében kitapintható minden, ami csak a lángelme attribútuma: paleontológus, geológus, de kiváló etnográfus is volt ő egy személyben.”

Munkássága követendő példaként állítható a jelen tudósai elé. Az óslények kutatójaként elsősorban a dinoszauruszokkal kapcsolatos kérdések foglalkoztatták, megállapításai a paleontológia halhatatlanává avatták. Mint geológus, Nopcsa Ferenc Erdélyben (főleg Hunyad megyében), valamint a Balkán- és az Appenini-félszigeten végzett jelentős kutatásokat. Ám e tevékeny tudós érdeklődésének holdudvarában tág teret kapott a néprajz is.

Közeli öt éven keresztül volt a Magyar Földtani Intézet igazgatója, itthon és külföldön számos tudományos társaság, akadémia választotta tagjává, s előadásokat tartott Európa legjelentősebb szellemi műhelyeiben: Bécsben, Tübingenben, Párizsban, Cambridge-ban, Oxfordban, Szentpéterváron stb. Úton volt szinte egész életében. Tudományos eredményei nem könyvespolcok árnyékában megérlelt gondolatok, hanem kutatóutakon végzett személyes megfigyelések. Eljutott Egyiptomba, motorkerékpárral bejárta Olaszországot és az Alpokat, de bejárta a Balkán-félsziget legrejtettebb zugait is.

Ha szülőföldjén el is felejtik nevét, Albánia a mai napig szeretettel őrzi, geológusiai és néprajzosai számtalanszor hivatkoznak munkáira. 1993-ban emlékünnepeget rendeztek a tiszteletére, amikor Shkodra városában felavatták a nagy tudós emléktábláját, posztumusz a város díszpolgárává választották, és egy utcát neveztek el róla.

Ugyanabban az évben az Albán Köztársaság egyik legmagasabb állami kitüntetésében, a Naim Frashri-díj első fokozatában részesítette a több mint fél évszázaddal azelőtt elhunyt nagy tudóst.

Nopcsa Ferenc 1933. április 25-i halála után, a nagy belga paleontológus, L. Dollo írta róla: „Üstökösként suhant át a paleontológia egén, sugárzó fényt árasztva maga körül.”

Nopcsa lenyűgöző felfedezései elbűvölték a XX. századi paleontológusokat, a Hátszegi-medence feltárása azonban csupán az 1970-es évek végén, Dan Grigorescu professzor kezdeményezésére és vezetésével, kolozsvári és bukaresti szakemberek bevonásával indult újra. Napjainkban már több mint 10 fajta dinoszaurusz és legalább ennyi más gerinces és kétéltű, valamint harminc egykorú növényfaj maradványait azonosították Hátszeg vidékén. Ezekből immár sikerült rekonstruálni a 65-68 millió évvel ezelőtti ökoszisztemát. A paleontológiai feltárások eredményei indokolttá tették egy geopark létesítését a Hátszegi-medencében. E nagyszerű ötlet megvalósításához a ma is létező (bár egyre romosodó) Nopcsa-uradalmak pedig tökéletes helyszínnek ígérkeztek. A megvalósítás azonban még várat magára.

Magyarországon az 1990-es években nőtt meg az érdeklődés Nopcsa Ferenc élete és munkássága iránt. A geológusok és paleontológusok közül Dr. Fózy István nevét kell kiemelni, aki két terjedelmes könyvben emlékezett meg, elmondása szerint, a világon legismertebb magyar őslénykutatóról.

Az Amerikai Egyesült Államokban a John Hopkins University híres paleontológusa, David B. Weishampel professzor vállalta a báró tudományos eredményeinek népszerűsítését, aki a Dévai Múzeum fiatal paleontológusával, Coralia Jianuval közösen kiadta Déván a Nopcsa-család történetét.

Spielberg filmrendező, a Jurassic Park atya is leküldte Dévára Jack Horner szaktanácsadót, hogy tudakozódjon részletesen a hátszegi törpe dinoszauruszok felől, a Discovery számára egy dokumentumfilm megvalósítása érdekében. Az időközben elkészült filmet azóta sikерrel be is mutatták.

MATRICULA BAPTISATORUM

Név	Rendszám	Születési dátum	Születési hely	Szülői nevei	Szülői foglalkozása	Grades		Prestation		Oktatás	Törzsfelvétel	Sorrend működésben
						Nő	Hölgy	Férje	Nő			
1) Nopcsa Ferenc	10	1870.01.01.	Déva	Györgyi Katalin László	szüreti nő							
2) Nopcsa Lajos	11	1870.01.01.	Déva	Györgyi Katalin László	szüreti nő							
3) Nopcsa János	12	1870.01.01.	Déva	Györgyi Katalin László	szüreti nő							
4) Nopcsa Károly	13	1870.01.01.	Déva	Györgyi Katalin László	szüreti nő							
5) Nopcsa Sándor	14	1870.01.01.	Déva	Györgyi Katalin László	szüreti nő							

Ifjú Nopcsa Ferenc születési és keresztelesei adatainak bejegyzése a dévai római katolikus parókiának
a dévai Állami Levéltárban megtalált anyakönyvében.

*A Nopcsa kastély Alsófarkadinon,
a Nopcsa bárók egykori családi fészke*



*Az utolsó Nopcsa báró sírját keresve a bécsi urnatemetőben
Czira Margit fényképfelvételei*

